

ПРО ДЕЯКІ РОСІЙСЬКОМОВНІ КАЛЬКИ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Попри вже 20 років незалежності та активну роботу наукової громадськості над виробленням, удосконаленням і впровадженням в обіг сучасної української науково-технічної термінології у виступах, наукових публікаціях, підручниках, довідниках та навіть у словниках нерідко й досі можна зустріти прикрі кальки російських термінів. Значні труднощі та суперечки викликає переклад і використання термінів, які відповідають російським активним дієприкметникам з суфіксами -ущ- (-ющ-), -аш- (-ящ-). Аналізу помилок, що зустрічаються, та випрацьованою відповідних рекомендацій й присвячена ця стаття.

Велику групу становлять дієприкметники, які позначають активну дію іменника, до якого вони відносяться. Наприклад, «окисляющее (вещество, среда)». Словник [1] пропонує як переклад пряму кальку: «окислююча (речовина)», а словник [2] – «окислювальне (середовище)». В обох випадках спільна помилка: буква *л* у корені, хоча термін походить від слова *кисель*. Тому правильною буде рекомендація словника [3]: «окиснювальний». Аналогічна ситуація з терміном «охлаждающее (вещество, способность)». Словник [1] пропонує термін «охолоджуюча (речовина)», а правильно буде «охолоджувальна (речовина, здатність)» [2, 3]. Термін «упрочняющая (обработка)» у словнику [1] перекладений як «зміцнююча (обробка)», правильно – «зміцнювальна» [3].

Багато суперечок було навколо терміна «легирующий (элемент)». В українській мові його часто перекладають калькою: «легуючий (елемент)» [1, 2]. Останнім часом набуває ширшого використання правильний термін: «легуювальний» [3].

Спільною рисою цих активних дієприкметників є використання суфікса –уваль- (-юваль-), який означає здатність або призначеність для виконання тієї чи іншої дії.

Інша група дієприкметників, що обговорюються, залежно від контексту може використовуватися в реченні двоюко: як у ролі дієприкметників, так і у ролі прикметників. Дієприкметник позначає ознаку предмета за дією, яка відбувається у часі, і зберігає здатність дієслова керувати іншими членами речення. Тобто за ним у реченні йдуть слова, на які поширюється смислова дія дієприкметника. Такий дієприкметник перекладається українською мовою виразом «такий, що + дієслово». Прикметник, як правило, позначає ознаку, постійно властиву даному предмету. Дієприкметник у ролі прикметника в реченні стоїть перед іменником, до якого він належить, і перекладається одним словом.

Розглянемо декілька прикладів.

«Связывающее (вещество)». Словник [1] перекладає як «зв'язуюча (речовина)», словник [3] – як «зв'язувальна, з'єднувальна». А словник [4] пропонує різні переклади залежно від ролі в реченні: як прикметник – «сполучний», як дієприкметник – «такий, що зв'язує».

«Скользящая (дислокация)». У словнику [1] маємо: «ковзаюча (дислокація)»; у словнику [2] – «дислокація, що ковзає»; у словнику [3] – «ковзальна». Словник [4] наводить поділ згідно з роллю у реченні: «такий, що ковзає» і «ковзний». На думку авторів правильним буде останній варіант.

«Затухающие (колебания)». Калька дає «згасаючі (коливання)» [1]. Словник [2] наводить приклад: «повзучість, що згасає»; словник [3] перекладає слово «затухаючий» як «згасний». У словнику [4] є поділ на «такий, що згасає» і «згасний, згасаючий, угамівний». Якщо дієприкметник «затухаючий» використовується у ролі прикметника, доречним буде використати термін «згасний». Термін «згасаючий» не відповідає нормам української мови.

Наукова література часто має справу з «растягивающим» і «сжимающим (напряжением)». Нерідко можна зустріти калькування: «розтягуюче» і «стискаюче (напруження)» (наприклад, у словнику [1]). Проте словники [2, 3] подають терміни «розтягувальне» і «стискальне (напруження)». А словник [4] поділяє за функцією у реченні на «такий, що розтягує» або «...стискає» та «розтягувальне» або «стискальне».

«Нержавеющая сталь». У словнику [1] маємо «нержавіюча, неіржавіюча (сталь)» – англійською мовою – stainless (steel); у словнику [2] – «нержавіюча, корозійностійка (сталь)». Словник [3] наводить переклад «нержавкий, нержавійний, нержавіючий», словник [4] – «нержавіючий, нержавкий (rustless)». Що стосується терміну stainless, то тут мова йде про сталь, яка здатна опиратися корозії – нержавіючу, корозійностійку. Термін rustless означає матеріал (сталь) без іржі, яка ще встигла заіржавіти. Саме в такому випадку треба використовувати термін «нержавкий». Сталі, яка не здатна ржавіти, на нашу думку більше підходять терміни «нержавійна, нержавіюча».

«В кипящем слое». У цьому випадку всі словники [1-3] сходяться на терміні «киплячий», а словник [4] поділяє згідно з функцією: «такий, що кипить» і «киплячий».

Цікаво розглянути деякі складні дієприкметники.

«Дисперсотвердеющие стали». У словнику [1] бачимо: «дисперсотвердіюча сталь»; словник [2] перекладає цей термін як «сталь, що дисперсно твердіє». У словнику [3] дієприкметник «твердеющий» перекладається як «твердий, тужавий». Поєднати ці частки з першою частиною терміна «дисперсно-» важко. Тому кращим варіантом тут буде «сталь, що дисперсно твердіє».

«Карбидообразующий элемент». Словник [4] наводить переклад: «карбідотворний». У словнику [3] дієприкметник «образующий» перекладається як «утворювальний, твірний». Найкращий варіант подає словник [2]: «карбідотвірний».

Щоб уникнути калькування ще одного виду термінів, варто згадати ДСТУ 3966-2000 «Засади і правила розроблення стандартів на терміни» [5]. Він стосується перекладу тих російських термінів, які позначають ті чи інші процеси. Справа у тому, що з нормами української мови стандарт чітко розрізняє терміни, які позначають *дію* (тобто процес, який відбувається просто зараз), *подію* (процес як подія, що вже закінчилася, відбулася) і *наслідок* (результат або продукт події). У російській мові такого поділу немає, і всі зазначені вище процеси та їх результат позначаються одним словом.

Наприклад, термін «выплавка» та інші однокореневі з ним. Словник [1] перекладає його просто: «виплавка». У словнику [2] бачимо: «плавлення, виплавлення (сталі)». Тут уже є дія і подія. Точно згідно з ДСТУ [5] перекладають словники [4, 5]: «витоплювання, витоплення, витоп» (є всі елементи – дія, подія і наслідок). Треба зауважити, що при перекладі російських термінів з коренем *-плав-* серед фахівців нема згоди. Одні, утворюючи термін, виходять з кореня дієслова «плавити», інші – з кореня дієслова «топити». З історичної точки зору використання дієслів *плавити* і *топити* і похідних від них рівнозначно. Але у сьогоденні умовах на думку авторів терміни, які позначають процес переходу з твердого стану у рідкий і походять від дієслова «плавити» мають переважне право на використання.

«Заливка». Словник [1] має один варіант: «заливка». Словник [4] дає: «заливання (незак. проц.), залиття», а словник [3] – «заливання, залиття, (у тому числі й «термообработка»). Словник [1] – «обробка», словник [4] – «оброблення, оброблення, обробка»; словник [3] – «оброблення, оброблення, обробіток». У останніх двох випадках різниця у визначенні результату дії – «обробка» і «обробіток».

«Нагрев». Словник [1] наводить термін «нагрів». Словник [4] розрізняє дію – «нагрівання» і результат – «нагрів». Словник [3] дає всі три терміни: «нагрівання, нагріття, нагрів». Аналогічно термін «осадка». Калька «осадка» у словнику [1], розширення понять «осаджування, осадження» у словнику [4] і згідно з ДСТУ «осаджування, осадження, осада» у словнику [3].

«Отжиг». За словником [1] лише «відпал»; у словнику [4] – «відпалювання (металу)»; у словнику [3] – «відпалювання, відпалення, відпал».

«Отпуск». За попередньою схемою: словник [1] – «відпуск»; словник [4] – «відпускання, відпуск (результат)»; словник [3] – «відпускання, відпущення, відпуск».

Щоб наукова робота (стаття, доповідь, підручник і т. п.) українською мовою була досконалою, необхідно уникати стилістичних кальок з російської мови. Наприклад, у математичних роботах можна зустріти термін-кальку «безкінечність» у той час, як правильно було б використати термін «нескінченність». Замість очевидної кальки «достовірність» на нашу думку краще вживати суто український термін «достеменність» [6]. Частіше можна зустріти термін «оточуюче середовище», хоча правильний термін – «довкілля». У роботах з прикладної механіки можна зустріти поняття «несівна здатність» – пряма калька російського терміну «несущая способность». Цьому поняттю відповідає термін «тримкість» (здатність тримати, витримувати певне навантаження).

У роботах, пов'язаних з розрахунками, можна зустріти вираз, що результат виявився *вірним*. В українській мові поняття «вірний» означає вірність присязі, кохання, обіцянці тощо. Результат розрахунків може бути лише *правильним*. Якщо результат виявився приблизним, його можуть записати як «... *біля* (якось величини)». Українське слово «біля» за своїм змістом говорить про місце розташування неподалік чогось. Для позначення приблизної величини треба використовувати слово *близько*. При перекладі виразу «это составляет (например, 25 % от чего-то)» часто можна почути і побачити вираз «це *складає*...». Проте складати можна щось на купу, складати автомобіль на конвеєрі і т.п. Щоб визначити щось у сукупності треба використовувати вираз «це *становить* (25 % від чогось)».

Можна зустріти багато інших звичайних досить поширених виразів, які є російськомовними кальками, що пов'язано з тривалим впливом російської мови в нашому суспільстві. Наприклад: «підряд» замість притаманного українській мові «поспіл»; «використовувати *в якості* (чогось)» замість «використовувати *як* (щось)»; «в кінці-кінців» замість «врешті-решт»; «я рахую...» замість «я вважаю...»; «згідно (чомусь)» замість «згідно з (чимось)»; «на протязі (якогось часу)» замість «протягом (якогось часу)»; «навести порядок» замість «упорядкувати» та інші.

Якщо вирази типу «незважаючи на...», «не рахуючись з...» використовуються у значенні «не звертаючи увагу на щось, не рахуючись з чимось, не враховуючи щось», то замість них треба використовувати звороти «як не зважати...», «як не рахувати...» тощо.

Щоб упорядкувати і впровадити в життя правильну українську науково-технічну термінологію, треба бути дуже уважним до тих термінів та виразів, які використовуються у тому чи іншому документі. А для цього треба бути обізнаним в українському правописі, чинних термінологічних стандартах і дотримуватися їх, не лінуватися заглядати в українські тлумачні та перекладні словники.

Список літератури

1. Пінчук С. І. Фізичне матеріалознавство. Російсько-українсько-англійський термінологічний словник / С. І. Пінчук, С. І. Губенко. – Дніпропетровськ : РВА «Дніпро-VAL», 2009. – 38 с.
2. Терминологический словарь «Металлы» в 2-х т. / [Блантер М. С., Кершенбаум В. Я., Мухин Г. Г. и др.]. – М.-Запорожье : изд-во «Мотор Сич», 2005. – Т. 1 – А-М – 511 с.; Т. 2 – Н-Я – 523 с.
3. Російсько-український словник з інженерних технологій / укл. М. Ганіткевич, Б. Кінаш. – Львів, 2004.
4. Онлайн-словник АBBYY Lingvo www.lingvo.ua/uk/Translate/ru-uk/
5. ДСТУ 3966-2000 Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К. : Держстандарт України, 2000. – 32 с.
6. Олійник І. С. Російсько-український словник / І. С. Олійник, Д. І. Ганич. – К. : АСК. – 1999. – 760 с.

Одержано 12.02.2013

© Канд. техн. наук В. М. Плєскач, д-р техн. наук В. Ю. Ольшанецький
Національний технічний університет, м. Запоріжжя

Olshanetskyi V., Pleskach V. About some russian-language tracing papers in scientific literature

..